

Postmodern Durumda ‘Yöntemsiz’ Bir Bilimin Olanacağı: Feyerabend¹

Eğer bilimsel kuramlar ile olgular arasında daima sayısal ve niteliksel uyumsuzluklar varsa, bu durumda, “bir kuram deneyle sınanmalı ve kabul edilmiş temel önermelerle çelişiyorsa reddedilmelidir” biçiminde ifade edilen yöntembilimsel talep sorunlu hale gelmektedir. Feyerabend’in deyişiyle, “*yalnızca mevcut ve kabul edilen olgularla uyumlu kuramları kabul etme isteği, yine bizi kuramsız bırakır. (... kuramsız, çünkü şu ya da bu şekilde sorunlu olmayan tek bir kuram bile yoktur)*” (Feyerabend, 1999: 79). O halde, aranılan yöntem, kuramlar arasında sınamaya ve yanlışlama ölçütüne göre seçim yapmaya (yanlışlanmamış olanı seçmeye) izin veren kurallar içeren bir yöntem değil, tersine, daha önce sınanmış ve yanlışlanmış kuramlar arasında seçim yapma olanağı sağlayan bir yöntem olmalıdır. Oysa Feyerabend’in yaklaşımına göre, pozitivist ve neo-pozitivist bilim felsefesinde arayış, ‘sağlam ve değişmez’ bir ölçüt (sınırlandırma ayraç) üzerinde yoğunlaşarak yanlış yola sapmıştır. Bilimi anlama ve açıklama girişimleri, bilim etkinliğine içkin olan ve modern felsefenin ‘yöntemli bilme’ ideali ile örtüşen, bilimin envanterinde bulunan ve olgulardan elde edilen deneysel sonuçlar, gözlem raporları, yasalar, kuramlar ve matematiksel tekniklerden oluşan malzemeyi bir araya getirme ve bunları ilişkilendirme kurallarının keşfine yoğunlaşırken, ilkece bu kuralların değişmezliğine inancı da beraberinde getirmiştir.

Oysa bilim adamının o anda elinin altında bulunan malzeme, yasalar, deneysel sonuçlar, matematiksel teknikler, epistemolojik önyargılar, kabul ettiği kuramların anlamsız sonuçlarına karşı tavrı, birçok yönden belirsizdir, müphemdir ve asla tarihsel arka plandan tamamen bağımsız değildir (...) Son olarak, test edilebilir sonuçların türetilmesi için gereken ve kimi zaman koca bir yardımcı bilimler kütlesi oluşturan yardımcı öncüller vardır (Feyerabend, 1999: 80, 81).

Bu bağlamda, olgularla kuramlar arasındaki ilişkide, olguları kuramları doğrulayıcı ya da yanlışlayıcı öğeler olarak ‘kanıtlar’ biçiminde değerlendirerek konumlandırılan yaklaşım naif kalır. Çünkü olguların kuram için kanıt haline getirilmeleri, gözlem terimlerinin, duyuşal çekirdeğin, yardımcı bilimlerin (varsayımların / kuramların) ve arka plan kurguların karmaşık ilişkisinin bir sonucudur. Tersinden bakılacak olursa, bir kuramın kanıtlarla desteklenmemesi de, kanıtların, önceki kuramın dayandığı bu karmaşık ağ tarafından kirletilmiş olmasının sonucu olabilir. Daha önce değinilen kuram-yüklü gözlemler / olgular anlayışı ile örtüşecek biçimde, Feyerabend, bu duruma, kanıtların belli nesnel durumları (olguları) tanımlamakla kalmayan, aynı zamanda o durumla ilgili öznel, hayali ve çoktandır unutulmuş görüşleri de ifade eden şeyler olması anlamında *kanıtların tarihsel-fizyolojik karakteri* adını verir. Bu durumu göz ardı eden tutumlar, kuramların doğrudan ve kayıtsız şartsız “olgular” tarafından yargılanmasına izin veren (ve bilimin böyle ilerlediğini savlayarak) tanımlar üretir. Böylelikle, kendi tanımları ile çelişmemek adına, sırf daha eski bir kozmolojinin çerçevesine uymuyor diye belli fikirleri safdışı bırakmaya mahkûm kalırlar. Oysa, “*deneysel sonuçları ve gözlemleri veri kabul edip ispatın yükünü kurama yıkmak, gözlemsel ideolojiyi hiç incelemeden kabul etmek manasına gelir*” (Feyerabend, 1999: 81).

¹ Bu metin “Bilimsel Düşüncenin Tarihi” adlı ders için hazırlanmıştır. Daha kapsamlı orijinal hali, tarafıma ait başka bir çalışmanın parçası konumundadır. (Doç.Dr. Ömer Faik ANLI)

FEL312 BİLİMSEL DÜŞÜNCENİN TARİHİ DERS NOTLARI

Feyerabend, gözlemsel ideolojiye ve onun temelinde yatan kanıtların tarihsel-fizyolojik karakteri adını verdiği duruma örnek olarak Galileo'nun "Yerin hareket etmediği düşüncesi"ne karşı geliştirdiği argümanları gösterir. Yer'in hareket ettiği düşüncesine karşı kullanılan argüman doğrudan gözleme dayanır. Buna göre, yüksekten düşen ağır cisimlerin yer yüzeyine kadar dikey bir çizgide hareket ettikleri ve bırakıldıkları noktanın dikey olarak tam altına düştükleri kuşku götürmez bir biçimde gözlemlenmiştir.² Öyle ki, yapılan gözlemin duyusal içeriği konusunda karşıt bir argüman söz konusu değildir. Diğer bir deyişle, Yer'in hareket ettiği düşüncesini savunan bir bilim insanının da yapacağı gözlem aynı duyusal içeriğe sahip olacaktır: Bir yükseklikten bırakılan ağır cisimler dünyanın yüzeyine dik hareket ederler.

Eğer Yer hareket ediyorsa, bırakılan cisimlerin hareketi farklı gözlemlenmeli, cisim, Yer'in hareketi miktarınca bırakıldığı noktanın uzağına düşmelidir. İçeriği kurama göre değişmeyen ve ilgili her kuram için kuram-dışı mutlak geçerli birer ölçüt olarak gözlem ve deney verilerini kabul eden anlayışa göre ancak böylesi bir gözlem verisi Yer'in hareket ettiğine ilişkin bir düşüncüyü (kuramı) doğrular nitelikte olacaktır. Diğer bir örnekte, doğuya ve batıya doğru ufka paralel bir biçimde aynı noktadan ve aynı bataryadan yapılan iki top atışında, eğer Yer hareketliyse, batıya yapılan atış merminin doğuya yapılandan çok daha fazla mesafe kat etmesi gerekir. Mermi batıya doğru gittiği sırada topçu bataryası da Yer'le birlikte doğuya doğru taşınacağından mermi iki hareketin toplamı kadar mesafe kat edecektir. Galileo'nun bu örneği dile getirirken kullandığı ifadelerle, "**deney**, her iki atışta da merminin eşit mesafe yolculuğu yaptığını ortaya koyuyor. Demek ki batarya olduğu yerde kalıyor ve bundan çıkan sonuç olarak Yerküre dönmüyor, yerinde sabit kalıyor denir" (Galilei, 2008: 173 [vurgu bana ait]).

Galileo, Feyerabend'in eleştirdiği ve kanıtın fizyolojik-tarihsel karakterini görmezden gelen tutumu Simplicio ve Sagredo arasındaki diyalogta gözler önüne serer:

Simplicio: (...) Bakıyorum da gerçeği öğrenmemize yardımcı olmak için doğa, nice güzel deneylerle bizi donatmış, iyi ki bir gerçek diğeriyle uyuyor da tümü birden artık reddedilemez olarak hep bir arada elbirliği yapıyorlar.

Sagredo: Aristoteles zamanında topçu bataryalarının henüz olmayışına üzülüyorum, ne yazık! Topçu atışları sayesinde cehaleti ortadan siler ve Evren'in sorunları hakkında tereddüte yer vermeden konuşabilirdi (Galilei, 2008: 174).

Deney ve gözleme, kuramların kanıtları olarak yapılan bu vurguya karşın, Yer'in hareket ettiğine ilişkin kuram nasıl kabul edilebilmiştir? Duyusal içeriğinden hiç şüphe edilmeyen gözlemler ve deneyler bir kuramı doğrularken, karşıt bir kuram nasıl doğrulanabilir ve hatta bunun da ötesinde deli saçması olarak görülmekten kendisini koruyabilir? Feyerabend yine 'Modern Bilim'in öncülerinden Galileo'ya bir göndermeyle, onun izlediği yolu göstermeye çalışır. Bu yol, herkesin üzerinde anlaşığı görünüşü bir kenara koymak ve aklın gücünü

² Galileo'nun dile getirdiği karşı-argümanlar, ağırlık sahibi her cismin yüksekten aşağıya düşerken Yer'in yüzeyine doğrusal bir hat boyunca inmesine, ufuk çizgisine dikey fırlatılan top merminin, yukarı çıkışta ve aşağı inişte geçirdiği uzun süreye rağmen topçu bataryasının gerisine düşmemesi ve düştüğü noktada bataryayı yerinde bulmasına, doğuya doğru ufka paralel bir top mermisi atıldığında ve aynı açıyla batıya doğru bir mermi atıldığında ikisi arasında Yer'in hareketi kadar fark oluşması gerektiği fakat bu farkın oluşmadığına, son olarak da meridyenler boyunca yapılan top atışlarının batıya kayması gerekirken hedeflerini bulmasına ilişkin örneklere dayanır (Galilei, 2008: 172, 173, 174). Görüleceği üzere her üç örnek de gözlemsel ve deneysel içeriklidir.

kullanarak onun bir gerçek mi yoksa bir yanılgı mı olduğunu saptamaktır. Böylelikle de Galileo, gözlemin doğruluğunu sorgulamazken, onun “gerçekliği” veya “sahteliği”ni aklın hakemliğinde sorgulamaya açmaktadır (Feyerabend, 1999: 85). Bu, bir gözlemin duyusal içeriğine eşlik eden ifade biçiminin geçerliliğinin sorgulanmasıdır. Feyerabend, dilin belirleyiciliğine örtük bir gönderimle, çocukluktan başlayan bir öğrenme süreci ile görüşmelerle kelimeler arasında güçlü bir bağlantının tesis edildiğini ve zaman içerisinde hem birey hem de topluluk için görüşlerin (duyusal içeriğin) onlara eşlik eden cümlelerin (dil) olduklarını söyledikleri şey haline geldiklerini öne sürer. Bu kaçınılmaz ve doğal bir süreçtir. Feyerabend, görüşlere eşlik eden ve zihinsel işlemleri de içinde alacak biçimde dilsel süreçlerden oluşan bu yapıya *doğal yorumlar (natural interpretations)* adını verir (Feyerabend, 1999: 87). Bu bağlamda, Galileo’nun aklın hakemliğinde gerçekleştirmeye çalıştığı şey, doğal yorumların düzenlenmesidir.³ Çünkü, Yer’in hareketi ile ilgili karşıt gözlem ve deney verilerinin dayanağı, duyusal içerik değil, bu içeriği biçimlendirmiş olan doğal yorumlardır. Yüksekten bırakılan cisme ilişkin deney ancak ve ancak tek bir koşulda Yer’in hareket ettiğine ilişkin kuramı çürütebilir: Gözlem cümlesi içerisinde geçen ‘hareket’ kavramıyla, Kopernik Kuramı’nın ‘hareket’ kavramının aynı olması. Oysa Kopernik Kuramı’nda hareket “mutlak hareket” (Güneş sisteminde veya mutlak uzaydaki hareket) anlamını taşıırken, karşıt-argümanın kullandığı hareket kavramı gözlemcinin görsel alanı içindeki belirli bir görünür işarete göreli hareket anlamındadır. O halde, duyusal içerik tek başına bir ölçüt olamaz. Çünkü ona eşlik eden doğal yorumlar, gözlem dilinin nötr bir dil olmasını engeller. Diğer bir deyişle, kuram ‘nötr’ görünen deneye, o deneyin ifade eden önermelerle eklenir. Kuramlar, gözlemlenebilir olaylar kılığında tartışmalara dahil olurlar ve böylelikle de ‘deneyler’ ve ‘gözlemler’ kuram için Truva atı işlevi görmeye başlarlar.

Galileo’nun yaptığı, görünür hareketten ‘gerçek’ hareketi ayırmak ve daha sonra da bunları tekabüliyet kuralları ile bağlamaktır.⁴ Feyerabend’e göreyse, Galileo’nun yaptığı, farklı bir kuramın diline geçiş yapmaktan ve “aklın hakemliğinde gözlemin sahteliği ya da gerçekliğini sorgulamak” adı altında iki farklı kuramı karşılaştırmaktan başka bir şey değildir. O, “*piyasaya yeni bir gözlem dili sürmüştür*” (Feyerabend, 1999: 93). Galileo, Yer’in hareket etmediğini öne süren Aristoteles-Batlamyus Kuramına eleştirel olarak bakabileceği tek yerden, bir başka kuramdan bakmayı başarmış ve kurama bağlı ve kendisini gizleyen doğal yorumları böylelikle görebilmiştir. O halde, karşılaştırılabilir ikinci bir kuram olmadan, deney ve gözlem de dahil olmak üzere hiçbir yöntem düşünsel bir değişim ya da ‘ilerleme’ için yeterli değildir. Aksine, eğer benimsenen yöntem sonuna dek ve tutarlı bir biçimde uygulanırsa, içerisinde bulunan kuramı desteklemekten ve yeniden üretmekten başka bir şeye yaramayacaktır. Galileo’dan yapılan alıntıda olduğu gibi, top atışı deneyleri Aristoteles

³ Benzer bir yaklaşım Francis Bacon’ın bilimsel etkinlik öncesi aklın idollerden temizlenmesi gerektiğine ilişkin yaklaşımında da görülür.

⁴ Bunun anlamı, Yer’in hareketine karşı kullanılan bu gözlemlerin, Yer hareket ettiği halde neden böyle gözlemlendiklerinin açıklanmasıdır. Diğer bir deyişle, tekabüliyet kuralları ile ‘görünüş’ün neden olduğu biçimiyle görüldüğü açıklanabilir kılınır. Salt bir yanılgı olarak konu-dışı bırakılmaz. Bu bağlamda, Yer’in hareketi, Yer üzerindeki gözlemciye, taşa ve taşın üzerinden bırakıldığı kuleye de aktarıldığından, gözlemlenen hareket sadece taşın yaptığı ve gözlemcinin katılmadığı harekettir. Bu da Yer yüzeyine dikey düşüştür. Oysa mutlak hareketi gözlemleyebileceği bir konumdan (Yer’in hareketini aktarmadığı bir konumdan) bakan birisi için bu hareket uzun, eğimli bir çizgi üzerinde gerçekleşir.

zamanında yapılabileseydi, Aristoteles'in hareket kuramını güçlendirmekten başka bir sonuç doğurmayacaktı.

Buna karşın, Feyerabend'e göre bilimin gerçek işleyişini anlama çabalarını bulandıran pozitivist bilim felsefesi ve tarihi tarafından, Galileo'nun deneylerinin kendi başlarına 'gerçeği' ortaya koyan olgu tespitleri olduğu ve bunu görebilmek için açık deney sonuçlarına bakmanın yeterli olacağı savlandı. Böylelikle de bilim tarihi içerisinde Galileo'nun deneyleri adeta fetişleştirildi. Bu yaklaşımın yaptığı şey (Feyerabend'in adlandırmasıyla resmi doktrin) kararlı ve değişmeyen bir temel düşüncesine sarılarak, araştırma sonuçlarının devrimci kökenlerini hasıraltı etmektir. Feyerabend için ise, Aristoteles-Batlamyusçu doğal yorumların yerine yenilerini koyarak Yer'in hareket ettiği gibi o dönem için 'saçma' bir iddiayı kanıtlamaya çalışırken, sadece argümanların yetersiz kaldığı yerlerde Galileo'nun propagandaya başvurduğunu ve söylemek zorunda olduğu entelektüel nedenler yanında psikolojik hilelerden yararlandığını öne sürer (Feyerabend, 1999: 95). Böylelikle, "ne olsa uyar" anlayışı tümevarım, tündengelim, deney-öncelikli yaklaşım, kuram-öncelikli yaklaşım gibi bilim felsefesi tartışmalarının da dışına doğru genişler. Bu haliyle bilimsel yöntem, sonuç alabilmek (bilimsel bilgi üretebilmek) için izlenmesi gereken yolu belirleyen ilkeler ya da kurallar dizgesi olmaktan öte, epistemolojik, sosyolojik ve psikolojik etkenlerle örülmüş, propaganda da dahil olmak üzere hangi araçlara başvurulması gerektiğini içerisinde bulunan -tarihsel- durumun belirlediği değişken, çok-öğeli-karmaşık bir icat halini alır. Feyerabend'in temelde yaptığı şey, yöntemi epistemolojik açıdan görelilik, 'kanıt' ve deneyim (deney ve gözlem / gözlem dili – kuram ilişkisi) düşüncesinin kendisini tarihselleştirmek ve bunların hiçbir zaman kendi başlarına 'ikna edici' olamayacaklarını ve rakip kurama (dünya / kozmoloji görüşüne) mensup insanların direncinin ancak sosyolojik ve psikolojik unsurların, propagandanın ve 'hilelerin' devreye girmesi ile kırılabileceğini öne sürmektir.

Feyerabend'e göre, bilimsel yöntemdeki değişim o kadar kararsız olabilir ki, bilimden metafiziğin temizlenme süreci olarak görülen modern bilimin öncülerinden biri olan Galileo'nun yöntemi metafizik bileşenleri olan bir deney(im)e dayanır. Çünkü Aristotelesçi sağduyuya dayalı deneyim, naif realist bir tutumla, gözlemlendiği hareketi gerçek hareket olarak tanımlar. Oysa Galileo, dönemi açısından daha spekülâtif bir deney türüne başvurur. O, kuramsal olarak ve analogilere dayanarak gerçek hareketi mutlak hareket olarak tanımlar. Bununla beraber, bu tanımla empirik olarak doğrulayacak bir gözlem noktasından yoksundur. Bu bağlamda, Galileo, empirik deneyimin yerine, düşünce ürünü öğeler taşıyan bir deneyim getirir. Galileo, *İki Büyük Dünya Sistemi Hakkında Diyalog*'ta, Yer'in hareket ettiği düşüncesini öne sürenler için Salviati karakterine şu sözleri söyler:

Bu görüşü doğru bulup gerçek olarak kabul eden zihin açıklığına sahip insanlar, zekalarının canlılığı sayesinde kendi duyularına öylesine gem vurmuşlar ki duyulara dayalı yaşanan deneyimler açıkça tersini sergilediği halde, aklın emrine öncelik tanımışlar. (...) fakat Yerküre'nin yıllık hareketi hakkında insanın duyularına öylesine açıkça ters gelen ve görünürdeki bu terslikleri redde o kadar çok müsait deneyimler var ki Aristarkhos'ta ve Copernicus'taki aklın nasıl olup da duyularına kelepçe vurabildiğine, duyulara olan inanırlığı aklın zaptürapt altına sokmasına hayranlığımı anlatacak söz bulamıyorum ve bulamadığımı tekrar söylüyorum (Galilei, 2008: 453, 454).

Feyerabend için, Galileo'nun modern bilime bir diğer büyük katkısı olan ve Yer'in yıllık hareketinin kanıtları olarak gösterilen "gözlemleri"nin yaygın bilim felsefesi ve tarihindeki konumlandırılışları da yapay bir yöntem anlayışının etkisi altındadır. Galileo, Kopernik Kuramının aleyhine tavır takınmamasının nedenlerinden birini "*sıradan duyulara sahip kişilerdekinden daha üstün duyulu ve duyularla akli birleştiren bir güç*"ün mevcudiyetine bağlar (Galilei, 2008: 454). Bu güç, teleskoptur. Temelde ise, bu güç, somut bir gözlem aracı olan teleskop değil, onun yapımını olanaklı kılan optik kuramıdır. Bununla birlikte, Feyerabend, Galileo'nun optik konusundaki bilgisinin Kepler'in gerisinde olduğunu ve Galileo'yu teleskopa güvenmeye iten nedenin daha çok deneme-yanılmaya bağlı olduğunu öne sürer. Her iki durumda da Galileo'nun çığır açıcı gözlemlerinin güvenilirliğinin tescil edilebilmesi ve Yer'in hareketi kuramına empirik kanıt oluşturabilmesi, teleskop üretebilmeyi olanaklı kılan bir diğer kuramın doğrulanmasına bağlıdır.

Döneme ait yazılı kaynaklardan da teleskopun yeryüzündeki görme kapasitesini arttırdığına dair çok sayıda görüşe ulaşmak olanaklıdır. O halde, teleskopun işlevselliğinin ve teleskopla elde edilen görüntülerin hakikiliğinin (uzaktaki nesnelere doğru bir biçimde gösterdiğinin) doğruluğu sınanabilir. Yeryüzü gözlemleri aracılığıyla kanıtlandığı düşünülebilir. Oysa Feyerabend'e göre, sorun, insanları bu aletin gökyüzünün bilimsel olarak gözlemlenmesinde de işlevsel olduğuna ikna etmektir.⁵

Açık olarak gerçekleştirilen deney ve gözlemin, özellikle de neo-pozitivizmin doğrudan gözlem kategorisine dahil ettiği teleskop gözlemlerinin bir kuram için birinci dereceden sınama aracı olduğuna ilişkin görüş, daha ilk andan itibaren Galileo'nun gözlemlerini Kopernik Kuramı'nın empirik kanıtları (doğrulamaları) olarak değerlendirir. Bu (olguya deney ve gözlemlerle başvurarak kuramı sınama), bilimsel yöntemin gereğidir. Oysa, dönemin 'bilimi' için, teleskopun Yeryüzü gözlemlerindeki başarısı, yapılacak gökyüzü gözlemlerinin doğruluğu için bir ölçüt olarak kabul edilemezdi. Çünkü sıkı sıkıya bağlı olunan Aristotelesçi kozmolojiye göre, gök ve yer cisimleri farklı maddelerden oluşur. Ay-altı ve Ay-üstü evren olarak niteliksel farklılık gösteren bu iki katman farklı yasalara tâbidir. O halde, bir optik kuramına bağlı olarak yapılmış mercekler sisteminin Yeryüzü'ndeki gözlemlerde başarılı olması, kuramın ışığa ilişkin sadece Ay-altı evrendeki öngörülerinin başarılı olduğu anlamına gelecektir. Bu nedenle, Aristotelesçi anlamda Ay-üstü evrene ilişkin yapılacak gözlemler, gerçekleştirildikleri tarihte, daha sonradan belirli bilim felsefesi ve tarihi ekollerinin öne sürdüğü denli açık kanıtlar olarak görülmemiştir. Bu bağlamda rakip kurama mensup insanları ikna eden, 'bilimsel yöntem'in gerektirdiği gibi açık 'gözlem' kanıtları değildir. Öncelikle onların bu gözlemlerin 'kanıt' olduğuna ikna edilmeleri gerekmiştir.

Bu ikna iki boyutludur. İlk olarak, gözlem verilerinin değerlendirilme koşullarını belirleyen kuramsal artalanın değişmesi, ikinci olarak da gözlem verilerinin sağlamlığının 'kanıtlanması' gerekir. Feyerabend'in dönemin kayıtlarına atıfla göstermeye çalıştığı şey, teleskop gözlemlerinin kendi başına ne artalanı değiştirebildiği ne de açık bir biçimde kendisini kanıt olarak kabul ettirebildiğidir. Teleskopla yapılan gökyüzü gözlemlerine ilişkin

⁵ Feyerabend, Galileo'nun da içinde bulunduğu ve matematikçilerden ve dönemin önde gelen insanlarından oluşan bir grubun doğrudan Galileo'nun açıkladığı gözlemlerini tekrarlamaya gittiklerini, sabahın birine kadar kalmalarına rağmen gördükleri hakkında anlaşmaya varamadıklarını ifade eden, döneme ilişkin bir kayda gönderimde bulunur (bkz. Feyerabend, 1999: 117 [23 no'lu dipnot]).

FEL312 BİLİMSEL DÜŞÜNCENİN TARİHİ DERS NOTLARI

kayıtlara geçen tepki, bu aletin insanı yanılttığı yönündedir (Feyerabend, 1999: 121). Dikkat edilecek olursa, dirençle karşılanan değişim, doğaya deney ve gözlemlerle başvurunun kendisinde değil, bizzat gözlem aracındadır. Diğer bir deyişle, teleskop gözlemine direnç gösterenler, gözlemin karşısına otoritelerin görüşlerini değil, doğrudan gözlemi koymaktadırlar. Çünkü –güvenilir- çıplak gözle yapılan gözlemlerde tek görünen bir cismi, Galileo'nun teleskopu (mercek yapısına bağlı olarak) çift gösterebilmektedir. O halde, eğer bilimin doğaya başvurusunda, yöntem açısından –doğrudan- gözlem tutarlı bir biçimde savunulabilmiş olsaydı, teleskop gözlemlerinin kendilerine yer edinmesi belirsiz bir tarihe ertelenecek bir gelişme olacaktı. Oysa, Galileo, Kopernik Kuramı'nın gözlemsel kanıtları olarak bilim tarihine geçen teleskop gözlemleri doğrudan gözlemlerde çelişirken, pozitivist ya da neo-pozitivist bağlamda yeterince doğrulanmamışken ya da Popperci anlamda 'açık' olarak yanlışlanmışken kuramı ya da gözlem aracını bir kenara itmek şöyle dursun, daha da ısrarcı olmuştur.

Sagredo: Ah Copernicus, ne büyük zevk olurdu senin için sisteminin bu bölümünü böylesi berrak deneylerle teyit edilmiş görmek.

(...)

Salviati: (...) aklın rehberliğinde Copernicus, duyulara dayalı deneylerin tersini gösterdiği şeyde, sürekli ve vazgeçmemecesine hep aynı görüşe sarıldı (...) (Galilei, 2008: 468).

Ortaya çıkan manzara, Galileo'nun doğrudan gözlemlerle (çıplak gözle yapılan gözlemlerle) çelişen veriler üreten bir gözlem aracı ve yine doğrudan gözlemlerle yanlışlanan bir kuram arasındaki uyuma dayanarak tümüyle yeni bir evren görüşüne bağlanmasıdır. Feyerabend'in çizdiği bu manzara, bilimsel ilerlemeyi, sabit bir epistemolojik ya da yöntembilimsel ilkeye bağlı olarak açıklamaya çalışan ve Aristoteles-Batlamyus Kozmolojisinden Kopernik Kozmolojisine geçişi, çürütülmüş bir kuramdan, çürütücü örnekleri açıklayan, yeni öngörülerde bulunan ve bu öngörülerini gözlemlerle doğrulanmış bir kurama geçiş olarak gören yaklaşımla uyuşmamaktadır. Feyerabend'in alternatif betimlemesi (açıklaması değil) ise şöyledir:

Kopernik öncesi astronomi sorunluydu (bir çürütücü örnekler ve imkânsızlıklar serisiyle karşı karşıyaydı), doğru, ama Kopernikçi görüşün daha büyük sorunları vardı (daha da keskin çürütücü örneklerle, imkânsızlıklarla karşı karşıyaydı); ama kendisinden daha da yetersiz birtakım kuramlarla uyum içinde olması hasebiyle kuvvet kazandı, kendisine yönelik çürütme hamlelerini ad hoc hipotezler ve zeki ikna yöntemleriyle etkisiz hale getirerek tedavülde kalmayı başardı (Feyerabend, 1999: 139).

Bu bağlamda, Newton ile tamamlanmaya ve yardımcı kuramlar, yeni olgular ve argümanlarca desteklenerek sağlıklı "bilgiye" dönüşüncüye kadar kör bir inanç olarak kalan Kopernik Devrimi tedavülde kalabilmesini propaganda, duygu, ad hoc hipotezler gibi akıldışı araç ve yöntemlere borçludur. Bu nedenle, bu tür geçiş dönemlerinin ancak betimi verilebilirken, -tarihsel olmayan evrensel bir ilke ya da ilke dizisine bağlı olarak açıklanabilmeleri olanaklı ya da meşru değildir. Yapılabilecek olanaklı bilim tarihi, sosyolojisi ve belki de psikolojisi çalışması mevcut bilimsel başarılarla teşhis edilebilir öğelerin incelenmesinden başka bir şey değildir. Örneğin, "Kopernik Devrimi" gibi bir olayda (süreçte) kozmolojide, fizikte, astronomide, çizelgelerde (gözlem tablolarında), optikte ve

teolojide zaman zaman birbirleriyle ilişkili zaman zaman da ayrık değişimler tespit edilebilir ve bunlara ilişkin bir betim verilebilir. Yapılamayacak olanlar, bu değişimleri tek bir evrensel ilkeye ya da ilke dizgesine bağlı olarak açıklamak ve tüm bilimsel başarılar için model olarak fiili durumlardan soyutlamaktır. Aristoteles – Batlamyus Sisteminden Kopernik – Galileo Sistemine geçişi, Feyerabend'in yaklaşımına göre, meşru olmayan bir biçimde açıklamaya çalışan bilim felsefesi kuramları ya da metodoloji çalışmaları, farklı ve kısmen bağımsız alanlardan gelen, farklı ve kısmen bağımsız standartlara sahip 'uzmanları' kapsayan karmaşık bir sürecin, tek bir standart benimsenmesiyle açıklanabileceğini varsayar. Feyerabend, 'naif empirizm', 'geliştirilmiş empirizm', 'uzlaşmacılık', 'yanlışlamacılık', 'kriz (bunalım) kuramı', 'araştırma programcılığı' olarak kategorize ettiği yaklaşımların (Feyerabend, 1999b: 64, 65), hepbirlikte ya da teker teker ele alındıklarında, sabit ve değişmez standartlar arayışının başarısızlığını gösterir nitelikte olduğunu öne sürer. İncelendiğinde, Kopernik sonrası gözlem tablolarının öncülerinden daha iyi olmadıkları, Batlamyus Kuramının olanaklı kıldığı öngörülerin Kopernik Kuramının öngörülerinden daha kötü olmak bir yana, zaman zaman daha iyi sonuçlar verdiği, Kopernik'in kullandığı episikl dairelerin sayısının Batlamyus'un kullandığından daha az olmadığı görülecektir.⁶ O halde, Galileo'nun çalışmasında tespit edildiği gibi, kimi zaman açık gözlemlere aykırı varsayımlarda bulunmak ve hatta gerekirse mevcut 'gözlem anlayışı'nı değiştirmek, basitlik ilkesine aykırı olarak daha karmaşık kuramlar oluşturmak, tüm yanlışlamalara rağmen ya bunları görmezden gelerek ya da yardımcı hipotezler geliştirerek kuramı korumak ve hatta açıklama içeriğini daraltmak pahasına kuram değişimine gitmek bilimsel gelişmelerde tespit edilebilir durumlardır. Diğer bir deyişle, Feyerabend'in örneklediği altı kuramın (yaklaşımın) bilimselliğin değişmez ilkesi olarak belirlediği tüm ilke ve standartlar, Kopernik Devriminin bilim pratiğince ihlal edilmiş, askıya alınmış ya da esnetilmiştir.

Feyerabend'in deyişiyle, "*Kopernikçilik ve diğer "akılcı" görüşler bugün, sadece geçmişlerinde bir yerlerde akıl hükümsüz kılındığı için vardır*" (Feyerabend, 1999: 152). Bilimsellik ölçütlerinin (bunlar her ne olursa olsun) esnetilmeleri, kimi zaman görmezden gelinmeleri ya da bile isteye çiğnenmeleri ve bunun propaganda⁷ gibi akıldışı araç ve yöntemlerle desteklenmesi anlamında 'akıl hükümsüz kılınması', mevcut tüm ölçütler 'yeni' kuramı terk etmeyi gerektirirken ona bağlı kalınmasını ve gelişme olanağı tanınmasını sağlar. Bu, bilimin ilerlemesi için Feyerabend'in bilim tarihinde teşhis ettiği gerek-koşul olarak karşımıza çıkar.

O halde son derece açık tarihsel bir olgu, yani bilim ve yöntembilim arasındaki fark, ikincisinin ve belki de "akıl kanunları"nın bir zayıflığını da gösteriyor. Çünkü bugün doğa biliminin özsel parçaları olarak gördüğümüz kuramların gelişmesinde, şu "akıl

⁶ Feyerabend'in bu tespitleri doğru olmakla birlikte, Kopernik Sisteminde, Batlamyus için özsel olan eksantrik dairenin (sistemin) kullanılmasına gerek kalmadığı hatırlatılmalıdır. Bu, gerçekliği ortaya koyan fizik sistemi ile astronomi arasındaki uyumsuzluk sorununu (Aristoteles Fiziğine göre evrenin merkezinde yer alması gereken Yer'in, astronomik hesaplamalarda gözlemlerle uyuşan sonuçlar elde edilebilmesinin koşulu olarak merkezden kaydırılmasının doğurduğu uyumsuzluğu) ortadan kaldırır. Bu, astronominin sadece matematiksel bir model olarak görülmeyip, gerçekliği açıklayan bir bütünün parçası olarak konumlanması ve fizik temelleri ile uyumlu hale gelmesinin yolunu açabilecek bir gelişmedir.

⁷ Feyerabend'e göre propaganda, "mesleki namus sahibi bilim insanının" kullanmaması gereken marjinal bir faaliyet değil, çoğu zaman dogmatikleştirilmiş bir kurama karşı, onunla çelişen yeni bir kuram ortaya atıldığında bu kurama yönelik ilgi yaratılabilmesi ve "yeni akıllar imdada yetişinceye kadar" belki de asırlar boyu onun korunabilmesi için özeldir (Feyerabend, 1999: 155).

FEL312 BİLİMSEL DÜŞÜNCENİN TARİHİ DERS NOTLARI

kanunları”yla kıyaslandığında “sakarlık”, “kaos”, ve “oportünizm” olarak görülen şeylerin önemli bir işlevi vardır. Bu “sapmalar”, bu “hatalar” ilerlemenin ön şartlarıdır. Onlar bilginin yaşadığımız karmaşık ve güç dünyada yaşamasına, bizim özgür ve mutlu eyleyiciler olarak kalmamıza izin verirler! “Kaos”suz bilgi olmaz. Akla sık sık kapıyı göstermeden ilerleme olmaz (Feyerabend, 1999: 200, 201).

Fakat, Galileo’nun izlediği yol da dahil olmak üzere, “aklın hükümsüz kılınması”nın örneklerinden hiçbirisi evrensel bir reçete ya da sabit bir yöntem olarak kullanılamaz. Her kuralın (ister ‘mutlak’ isterse koşullu olsun) sınırları vardır. “*Görelileştirilmiş bir akılsallık bile, sözcüğü sözcüğüne uygulandığında, başarmak istediğimize engel olabilir*” (Feyerabend, 1999b: 216, 217). Bilimi ilerleten atılımlar kendi koşullarınca belirlenir ve bu nedenle de her biri farklıdır. Feyerabend’in bilim felsefesi içerisindeki vurgusu, genel olarak postmodern felsefe ile paralel bir biçimde ‘fark’ ve ‘çoğulluk / çoğalım’ kavramıdır.

Kuhn’un paradigmaların / kuramların eşölçülemezliği tartışmasının ötesinde, bilimsel ilerlemenin ve bilimin doğasının açıklanmasına dair (paradigma-öncesi – paradigma / olağan bilim – bunalım – devrim gibi ortaklaştırıcı kavramlarla) bir model önerdiği ve bu modelin bir birlik oluşturabileceği düşünecek olursa, Feyerabend’in ‘fark’ vurgusu bilimin birliği düşüncesinin tamamen terk edilmesi olarak görülebilir. Feyerabend için böyle bir birliğe gerek de yoktur. Bilimin birliği (farklı alanları konu edinen etkinliklerin tümüne birden ‘bilim’ denilebilmesini sağlayan ortaklık) düşüncesi, istinasız tüm bilim insanlarının çalışmalarında bilinçli ya da bilinçsiz olarak takip ettikleri veya uydukları ortak ilkeler olduğu kabulüne dayanır. Eğer bir çalışmada bu ilkeler tutarlı bir biçimde takip ediliyorsa, o çalışma ‘bilimsel’dir. Oysa, Feyerabend’in göstermeye çalıştığı şey tam da böylesi ortak ilkelerin var olmadığıdır. Ona göre, tüm yöntembilimlerin ya da tüm ‘ilkelerin’ sınırları vardır. Öyle ki “*bilim tek bir gelenek değildir, çoğuldur, birçok ve kısmen bağdaştırılamaz standart üretir*” (Feyerabend, 1999: 288). Bu çoğulluğa rağmen ‘bilim’ adı altında yürütülen çalışmalar varlıklarını korumuş ve pek çok bilim tarihçisinin ve filozofunun hayran olduğu ve açıklamaya çalıştığı başarıya ulaşmıştır. O halde, ‘birlik’ düşüncesinin altında, bu başarıyı fetişleştiren ve insan yaşamının her yanına yaymak isteyen tarihçi ve filozofların kendi disiplinleri içerisinde ürettikleri evrensel kurallar / ilkeler / ölçütler anlayışı vardır. Feyerabend’e göre, hem evrensel ilkeler (yöntem) varsayımı hem de bilimin tüm bileşenleriyle bir kültürü (toplumu / yaşam biçimini) baştan aşağı hiçten ve rasyonel bir tarzda yaratmaya muktedir olduğu inancı yanlış ve tehlikelidir. Ona göre, “*bilimsel sonuçlar ve bilimsel ethos (eğer böyle bir şey varsa), yaşamaya değer bir hayat için haddinden fazla zayıf bir temeldir*” (Feyerabend, 1999: 170).

Bu düşünce ile 19. yüzyıl bilim imgesine ve bilimin edimsel başarılarına bağlı olarak, bilimi ve bilimselliği ‘temele’ alma yönelimi ve bunu meşrulaştırmaya yönelik rasyonel açıklama modelleri rafa kalkmaktadır. Bu, Lyotard’ın *Postmodern Durum*’u ile tutarlıdır. Üst anlatılara inanmazlık çağında, bilim, ne içerdiği evrensel ilkeler ya da yöntem ile bir üst anlatıdır ne de bir üst anlatıya dayalı olarak meşrulaştırılması gerekir. Bilim olduğu haliyle, olanaklı entelektüel ve pratik uğraşlardan birisidir. Bilgi, bir görüşler çoğulluğuna ihtiyaç duyar. Bu çoğulluk, hem bilim içerisindeki kuramlar, yaklaşımlar, yöntemler çoğulluğudur hem de bilim ve diğer alanları da içerisinde alan bir çoğulluktur. Bilim, bu çoğulluk içerisinde sonuçlarıyla da insan ve toplum yaşamı için seçeneklerden biri olarak varlığını sürdürmelidir.

“Yöntemsiz” Bilim Anlayışının Açığa Çıkardığı Karşıt-Bilim Tezleri

Feyerabend'in, bilimin birliğini ve diğer bilgi iddialarından (onun ifadesi ile geleneklerden) üstünlüğünü sağlayan ve bir yandan da bilimsellik ölçütü olarak işlev gören 'yöntem' anlayışına yönelttiği eleştiriler, belirli bir bilim tarihi okumasından beslenerek (ve iç içe geçerek) şu karşıt-tezlerde somutlaşırlar:

“Bilim” tek bir kelimedir, ama bu kelimeye tekabül eden tek bir varlık yoktur (Feyerabend, 1999: 296). Bilimleri oluşturan olayların, usullerin ve sonuçların hiçbir ortak yapısı yoktur. Her bilimsel araştırmada bilim insanının karşısına çıkan ve onlar dışında hiçbir yerde görülmeyen birtakım unsurlar bulunamaz. Diğer bir deyişle, her bilimsel 'keşfin' açıklaması tek bir model üzerinden verilemez. Geçmişte işe yarayan usuller geleceğe dayatıldıklarında kötü sonuçlar doğurabilir. Başarılı araştırma, genel standartlara boyun eğmez ve zamana ve koşullara bağlı olarak farklı 'yöntemler' gerektirir. Bu süreç gerçekleşirken, neyin başarı ya da ilerleme sayılacağını tanımlayan standartlar her zaman süreci gerçekleştirenlerin bilgisi dahilinde olmadığı gibi, bu standartlar süreç tamamlandıktan sonra geriye dönük olarak da 'yazılabilir'. Pozitivist ve ardılı bilim felsefesi çalışmalarında, bilimsel disiplinler, okullar, yaklaşımlar ve cevaplarda tanık olunan büyük çeşitliliği konu alan çok az tartışma vardır. Feyerabend'in deyişiyle, “*varsayarsanız 'bilim', tek bir yol bildiği ve tek bir sesle konuştuğu söylenen yekpare, doğa üstü bir ucube*” (Feyerabend, 1995: 40).

İlk karşıt-teze bağlı olarak bilim çalışmaları (başta bilim felsefesi) hiçbir bilimsel başarının basit bir açıklamasını veremez. Bir bilimsel çalışmada kullanılan A, B, C usulleri, bu çalışmadan soyutlanıp, ondan bağımsız olarak diğer çalışmaları da kapsayacak biçimde A, B, C izlendiği için başarıya ulaşıldı ya da A, B, C izlenirse başarıya ulaşılır denilemez. Yapılabilecek tek şey, toplumsal ortamı, rastlantıları, kişisel mizaç ve özellikleri de kapsayan bir döküm vermektir. Feyerabend'e göre, “*Kopernik Devrimi'ni yaratan yalnızca tek bir neden, tek bir yöntem değil, çeşitli tutumların etkinleştirdiği çeşitli nedenlerdir. Bu nedenler ve tutumlar birbirlerine yakınlaşıyorlardı ama bu yakınlaşma rastlantısaldı, sürecin tamamını basitleştirici yöntembilimsel kuralların etkileriyle açıklamaya çalışmak boşunadır*” (Feyerabend, 1999b: 89).

Bilimin (19. yüzyıl bilim imgesinin temelinde yer alan, bilimi anlama ve açıklama çalışmalarının ana motivasyonu olan) başarısı, henüz çözülmemiş sorunları standart bir tarzda ele almak için bir argüman ya da model olarak kullanılamaz. Bu karşıt-tez iki boyutludur. İlk olarak, tek tek bilim dalları içerisindeki tekel başarıların diğer çalışmalara model oluşturamayacağı anlamını taşır. Örneğin, Galileo'nun izlediği yöntemler ve bunlarla eriştiği sonuç, Newton'un çalışmaları için bir model olamaz. Diğer bir deyişle, herhangi bir disiplinin tikel çalışmasında izlenen ve başarıya ulaşan yöntemler bir diğeri için model oluşturamayacağı gibi, bir disiplinden diğerine de böylesi bir model (yöntem) aktarılamaz. Tezin ikinci boyutu ise genel olarak bilimle diğer gelenekler arasındaki ilişkiye dairdir. Bilimin içerisinde başarıya ulaşmış problem çözme yöntemleri başka alanlara aktarılamaz. Öyle ki, bilimsel bir eğitim sistemi, bilimsel bir siyaset ya da bilimsel bir toplum meşru bir talep değildir. Çünkü, bilimden ithal edilen bir yöntem, sadece bağlamsal sorunlarda işe yararlılığı görülmüş, tikel bir yöntem ya da yöntemler bütünüdür.

FEL312 BİLİMSEL DÜŞÜNCENİN TARİHİ DERS NOTLARI

Herhangi bir yaklaşımın ya da yöntemin “bilimsel olmaması” gerekçe gösterilerek bir kenara atılması ve hatta yasaklanması meşru olmayan bir siyasi (ideolojik) eylem biçimidir. Bu yaklaşım, Feyerabend’in geçersizliğini göstermeye çalıştığı, “bilim”in daima başarılı olduğu ve tek tip, standart işlemler (yöntem) kullandığı için bu başarıya ulaşabildiği varsayımına dayanır. Birinci Dünya Bilimi (Modern Bilim) birçok bilim arasından biridir. Onun daha fazlası olduğunu iddia etmek, bilimi bir araştırma aracı olmaktan çıkarıp siyasi bir baskı aracına dönüştürmektir.

Bilim insanlarının yapması gereken, çoğulcu bir yöntembilim benimsemektir. Bilimsel fikirler, deneyden çok, başka fikirlerle karşılaştırılmalı ve rekabete sokulmalıdır. Bir düşüncenin ya da kuramın eleştirilebileceği ve bu yolla geliştirilebileceği yegane konum bir diğer düşünce ya da kuramın bakış açısidir. Bu tezi, Lakatos’un tezinden ayıran ve belirgin bir karşıt-tez haline getiren, Feyerabend’in verdiği şu örnekte açığa çıkar:

[Bilim insanı] Fikirleri “deney”den çok, başka fikirlerle karşılaştırmalı ve rekabette altta kalmış görüşleri kaldırıp atmak yerine, geliştirmeyi düşünmelidir. Bu şekilde hareket ettiğinde Tekvin’de veya Pimander’de geçen insan ve kozmos kuramlarını el altında tutacak, onları incelikle işleyecek ve evrimin ve diğer “modern” görüşlerin başarısını ölçmek için kullanacaktır. O zaman belki de, evrim kuramının genelde kabul edildiği kadar iyi olmadığını, Tekvin’in geliştirilmiş bir biçimiyle desteklenmesi ya da tümüyle değiştirilmesi gerektiğini keşfedecektir (Feyerabend, 1999: 45).

Bu durumda, “Evrim Kuramı”nın bilimsel olup olmadığını belirlemek için, bu kuramı yalıtık bir biçimde değerlendirebilecek ölçütler yoktur. Zaten, karşıt-tez gereği asıl değerlendirme bir kuramın bilimsel olup olmadığı değil, onun başarısına ilişkindir. Bu tarz bir değerlendirme ise ancak –en az- iki kuramın / düşüncenin / yaklaşımın karşılaştırılması yoluyla gerçekleştirilebilir. Yaşamın başlangıcına ilişkin sorunun yanıtı evrim kuramında olduğu kadar, onunla karşılaştırmalı olarak kutsal metinlerin yaratılış anlatılarında da aranmalı ve kuramı geliştirmek ya da terk etmek için bu karşılaştırmadan yararlanılmalıdır. Örneğin, “bilimsel” olarak kendisine yer edinmeye çalışan “Akıllı Tasarım Kuramı (*Intelligent Design*)” bu perspektiften görülebilir. Bu kuramın, bilimsel bir yöntem ile kurulup kurulmadığı sorusu (ve buna bağlı olarak “bilimsel” olup olmadığı sorusu) hatalı düzenlenmiş bir sorudur. Bilim felsefesi bu kuramı inceleyecekse, normatif bir tutumdan uzak bir biçimde, izlediği yöntem(ler)i betimleyip, listelemekle yetinmeli, ilgili kurumlar ise bu ve benzeri kuramların birer seçenek ve bilginin gelişmesinin zorunlu koşulu olarak varlıklarını sürdürmelerini güvence altına almalıdır.

Bu çerçeveden bakıldığında, “*bilimin doğasında kültürel çeşitliliği dışlayan hiçbir şey olmadığı sonucuna varırız. Kültürel çeşitlilik serbest ve sınır konmamış araştırma anlamında bilime ters düşmez, ancak ‘akılcılık’ ya da ‘bilimsel hümanizm’ gibi felsefelere ve kendi Nuh nebiden kalma inançlarını kabul ettirmek için, donuk ve çarpık bir bilim imgesinden medet uman ve kimi zaman Akıl da denilen bir faile (agency) ters düşer*” (Feyerabend, 1995: 23). Serbest ve sınır konmamış bir araştırma geleneği olarak bilim, gelenekler çoklusu içerisinde dogmatik hakikat iddialarında bulunmadan, bir seçenek olarak varlığını koruyabilir. Bu aşamada sorulan soru, seçenekler çoklusu karşısında nasıl seçim yapılabileceğidir? Örneğin, ‘modern bilim’ ve ‘mistik düşünce’ aynı soruna iki farklı çözüm önerisi sunarsa, bu iki gelenekten hangisi benimsenmelidir?

Herhangi bir geleneğe katılmadan seçim yapabilmenin olanaklı olduğu varsayılsa bile, iki gelenek arasında seçim yapabilmeyi sağlayabilecek bir şey yoktur, çünkü seçimi olanaklı kılacak tüm ölçütler geleneklere görelidirler. Bir bilimsel gelenek / söylem bir meseleyi karara bağlamak için farklı geleneklerle / söylemlerle karşı karşıya geldiğinde iki yol izleyebilir.

İlki, katılımcıların tümünün ya da bir kısmının aynı geleneği benimsemiş oldukları ve onun standartlarına uygun yanıtları kabul ettikleri durumdur. Bu durumda, bir taraf henüz o geleneğin bir katılımcısı haline gelmediyse, katılana kadar eğitime tâbi tutulur ya da farklı yollarla ikna edilmeye çalışılır. Bu süreçte eğitim tartışma dışıdır ve erken evrede gerçekleşmesi tercih edilir. Feyerabend buna *güdümlü alışveriş* adını vermektedir (Feyerabend, 1999: 283).

Diğer taraftan pragmatik bir felsefenin rehberlik ettiği *açık alışverişte* (Feyerabend, 1999: 283-284) tarafların benimsedikleri gelenek belirsizleşir ve değişime açık tutulur. Tartışma ortamını biçimlendirecek öncel bir sistem söz konusu değildir. Bu sistem süreç içerisinde icat edilir. Tartışmaya giren gelenekler bu süreçten etkilenmeden çıkamazlar ve süreç sonunda farklı gelenekler arasında bağlantılar kurulur. Böylece tartışma öncesi keskin bir göreliliğe bağlı olarak uzlaşamaz olan gelenekler ulaştıkları ‘yeni’ söylem içerisinde bağlamsal olarak başlangıçtaki görelilik durumunu aşabilirler.

Postmodern bilim, *bilimsel olmayan* söylemlerle kökensel eşdeğerliliğini ve aşkın *mukayese edilemezliğini* (incommensurability)⁸ kabul ederek ve kendi içerisindeki kuramlar çoklusuna eşit tartışma ve açık alışveriş ortamını sağlayabilecek ve koruyabilecek koruyucu bir yapı olarak olanak kazanır. Diğer bir deyişle, postmodern bilim (eğer olanaklıysa) “*rehberlik edilen etkinliğin parçası olan ve onun tarafından değiştirilen rehber*”dir (Feyerabend, 1999: 288). Bunun, bilimin toplumsal olarak değersizleştirilmesi değil, toplumun temeli olarak görülmemesi anlamına geldiği öne sürülür. Benzer bir biçimde bilimsel olmayan ya da ‘bilim karşıtı’ bir söylem de temel olarak kabul edilemez. Postmodern yaklaşım temellerden ve indirgemeden vazgeçilmesi anlamına gelmektedir. Bu durum bir anlamıyla da (gerçekliğin doğru bilgisinin olanaklarının araştırılması olarak) epistemolojiden bir vazgeçişdir. Epistemolojinin ardından “bilgi”nin kuramsal olarak araştırılması ancak onun ‘soykütüğü’ ya da ‘arkeolojisi’ üzerinden bir tarih okuması ile olanaklı olacaktır. Bu olanağın gerçekleşmesi ya da eğer gerçekleşmiş ise felsefi bilinç düzeyine çıkarılması, 19. yüzyıl bilim imgesinin tamamen ortadan kaldırılması anlamına gelecektir.

Böylece tartışma konusu Batılı olmayan toplumlar olduğunda, postmodern bilimlerden söz etmek de olanaklı hale gelecek ya da en azından meşru bir tartışma açılacaktır. Meera Nanda’nın deyişiyle,

Hızla büyüyen sömürge sonrası bilim eleştirisi türünde yıkıcı bir aciliyetle tekrar tekrar ortaya çıkan bir talep de, modern bilimi yerel kültürlerle emdirmeye yönelik modernist girişimlerden vazgeçmek ve tamamen yeni bilimler yaratmaktır

⁸ Mukayese edilemezlik (*incommensurability*) ile karşılaştırılmazlık (*incomparability*) ayırt edilmelidir. İki söylemin (kuramın/paradigmanın/dil oyununun) karşılaştırılmaz olduğunu söylemek, bunlar arasındaki farkın da dile getirilemez olması anlamına gelecektir. Oysa iki ‘farklı’ söylemden söz etmek bile, bunların farklarını açığa çıkaran bir karşılaştırmaya dayalıdır. Ancak bu farklılıklar onlardan herhangi birinin gerçeklikle kurduğu ilişkide ayrıcalıklı olduğunu ya da söylemler arasında içkin ve doğal bir hiyerarşik konuma sahip olduğunu göstermez. Böylesi bir ayrıcalığı gösterebilecek nötr bir ölçüt yoktur. Söylemler bu bağlamda mukayese edilemezdir.

FEL312 BİLİMSEL DÜŞÜNCENİN TARİHİ DERS NOTLARI

[Feyerabend]; bu yeni bilimlerde, bizzat doğa olguları farklı olacaktır; çünkü olgu olarak meşruiyetlerini bu toplumlarda yaşayan insanların ‘yaşam tarzı’yla organik ve otantik olarak bağlantılı bir dünya görüşünden alacaklardır [Kuhn]. Batılı olmayan yeni bilimler farklı rasyonellik, nesnellik ve doğruluk ölçütleriyle, kendine özgü amaçlarla, değerlerle ve kavramsal kategorilerle bezeli ölçütlerle çalışacaktır. [Feyerabend] Bu yüzden bu bilimlerin daha az nesnel ya da olgusal olmaları söz konusu değildir; doğrularının geçerliliği hakkında, Batılı bilimlerle karşılaştırılarak değil, ‘kendi koşulları içinde’ yargıda bulunulmalıdır (Nanda, 2001: 85 [Alıntıdaki [...] vurgular bana ait]).

Nanda’nın tespit ettiği ‘modern bilimi yerel kültürlere emdirmeye yönelik modernist girişimden vazgeçmek ve yeni bilimler yaratmak’ talebinin Kuhn ve Feyerabend’in eleştirilerinden ve tezlerinden ne denli beslendiği görülmektedir. Bu tür bir ‘vazgeçiş’in, modern bilimin ürettiği teknolojiyle özdeşleştirildiği kavrayış biçimi olarak tekno-bilimin reddini getirmediği fakat bilimin hakikat / doğru bilgi iddiasıyla birlikte, bilimin birliğini hedef aldığı ve esas olarak bilimsel düşüncenin toplumsal örgütlenme içerisindeki kurucu / düzenleyici rolünü ve bu bağlamda sosyal bilimlere postmodernleşirmeye dönük olduğu ileri sürülebilir. Bu çerçevede, postmodernleş(tir)me durumunun ya da projesinin “*bilimin toplumsal yapı-bozumuyla ilgili bir proje*”⁹ olarak okunabilmesi mümkündür.

Görüleceği üzere, 19. yüzyıl ve sonrasında bilimi anlama ve açıklama çalışmalarını arasında öncelikli konumda bulunan bilim felsefesinin, pozitivist ve neo-pozitivist aşamasına dek izleri sürülebilecek temel başlıkları, post-pozitivist aşamadaki kimi çalışmalarda karşıt-tezler dönüşmektedir. Bu dönüşümü yorumlayan Popper, karşıt-tezlerin çekirdeğinde bulunan, bilimselciliğe / bilimciliğe yöneltilen, diğer bir deyişle, bilimsel yöntemin ve sonuçlarının otoritesine duyulan dogmatik inanca yöneltilen eleştirilerin çoğunun, dogmatik, ideolojik ve otorite açısından doğabilimlerine karşı olanlardan geldiğini ve haksız bir biçimde bilimin kendisine yöneltilildiğini savunur. Onun ifadeleriyle,

Onlar, özellikle de doğabilimlerin, nesnel ve ideolojik-olmayan bir bilimsel gelişme, yani doğruya götüren bir gelişme ölçütüne sahip olduğunu bilmezler. (...) Ölçütün her zaman kullanılabilir olduğunu söyleyemeyiz. Fakat doğabilimciler bunu, her ne kadar bazen bilinçsizce de olsa, genelde kesin olarak ve doğru biçimde kullanırlar (eğer, ünlü fizikçilerde de gözlediğimiz gibi, bazı moda akımların kurbanı olmamışlarsa). Ne yazık ki sosyal bilimlerde böylesi rasyonel bir ölçüt yerleştirememiştir. Bu nedenle de, moda ideolojiler, büyük sözler egemenliği, akla ve doğabilime karşı düşmanlıklar ortaya çıkmıştır (Popper, 2010b: 55, 56).

Popper’in dillendirdiği bu teze göre, karşıt-tezlerin esas kaynağı sosyal bilimler ve özellikle postmodern bilim çalışmaları içerisinde yer alan filozof, sosyolog ve tarihçilerin bilimi yanlış anlamaları, bilinçli ya da bilinçsiz olarak bu ‘yanlış anlamayı’ kötüye kullanmalarıdır. Paradigmatik ilerleme, eş-ölçülemezlik, pragmatik doğruluk kuramı, yöntemsiz ya da çoğul-yöntemli bilim anlayışı tezlerini öne süren düşünürler yeni bir bilim imgesi talep ederken, post-pozitivist yaklaşım bilim felsefesinin sınırlarını da belirsizleştirerek bilim tarihi ve sosyolojisine doğru bir genişlemeye neden olurken, kendileri de birer sosyal bilim olan bilim tarihi ve sosyolojisini gerilimli bir konuma yerleştirir.

⁹ Bu ifade Meera Nanda’ya aittir (bkz. Nanda, 2001: 86).